

SAMOSVIJEST CRKVE U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Špiro Marasović

Posljednje riječi koje je — prema Matejevu Evandelju — izgovorio uskrsnuli Isus pred svojim učenicima glase: »Dana mi je sva vlast na nebu i na zemlji! Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i učeći ih čuvati sve što sam vam zapovjedio! I evo, ja sam s vama u sve dane — do svršetka svijeta« (Mt 28, 19, 20).

Teško bi se u cijelom Novom savezu mogla naći neka perikopa koja bi poput ove — u samo tri rečenice — sažela i eklezijalnu *teologiju* i eklezijalnu *teleologiju*, tj. samosvijest Crkve kao zajednice Onoga kojemu je dana sva vlast na nebu i na zemlji s onima koji su kao njegovi učenici kršteni u Ime Trojedinoga Boga (teologija!) i svijest Crkve da mora — sve do svršetka svijeta! — »polaziti«, »činiti učenicima sve narode...«, »učiti ih čuvati sve...«, »krstiti ih...«, itd. (teleologija). Crkva je, dakle, od samoga svojeg početka svjesna da ona nije svijetu samo *dana*, nego da je i svijet njoj *za-dan*: njezin *bitak* sadrži i njezin *zadatak* u odnosu prema »svim narodima«, i to — do svršetka svijeta. Svjesnim življenjem svojega *bitka* i svjesnim uočavanjem iz njega proizlazećih *zadataka* Crkva produbljuje svoju samosvijest. No kako se svršetak svijeta otegnuo, a u međuvremenu se i Crkva i »svi narodi« generacijski potpuno mijenjaju — a to znači da se mijenjaju i njihovi međusobni odnosi — samosvijest Crkve se u svakoj generaciji izoštrava u svjesnom suočavanju s problemima pred kojima se ona u svakoj novonastaloj situaciji nalazi. Socijalističko samoupravno društvo jedna je takva situacija za generaciju Crkve kojoj mi pripadamo, te nas ono neizbježno stavlja pred dvostruki zadatak:

- a) zadatak konkretnog samoosvješćenja,
- b) zadatak svjesne samokonkretizacije.

Između ova dva zadatka, pred kojima se nalazi Crkva svakog vremena, postoji međuodnos: naime, samosvijest Crkve uvijek određuje njezin odnos prema konkretnom svijetu, ali i konkretni svijet, sa svoje strane, uvjetuje i razna pomicanja naglasaka u crkvenoj samosvijesti. Stoga činjeničnost socijalističkog samoupravnog društva, u kojemu živi naša Crkva, nije samo kategorija drugog zadatka, nego je to istodobno i determinanta specifičnosti njezina trajnog samoosvješćivanja.

I. KONKRETNO SAMOOSVJEŠĆENJE

Budući da se socijalističko samoupravno društvo do sada izgrađuje samo u Jugoslaviji, Crkva koja živi u ovoj zemlji, živi u jedinstvenim okolnostima u izvornom smislu riječi, no to nipošto ne znači i u potpuno drukčijim okolnostima u odnosu prema ostalom svijetu. Postoje, naime, u ovom društvu sličnosti koje nas povezuju s istočnim (diktatura proletarijata i marksizam-lenjinizam) i sa zapadnim (demokracija, tržišna pri-

vreda i sl.) zemljama, jer je i ideja socijalizma doprla u ovu zemlju dvostrukim putem — preko Austrije i preko Rusije — na kojemu se, već prema tome, obukla u socijaldemokraciju (austrijski put) ili u boljševizam (ruski put). Socijalističko samoupravno društvo na sadašnjem stupnju razvoja nije više ni jedna ni druga od te dvije izvorne mogućnosti, ali još uvijek na sebi nosi tragove i jednoga i drugoga, i to takve tragove koji — svaki sa svoje strane — u procesu produbljivanja crkvene samosvijesti uzrokuju i adekvatno postavljanje naglasaka: demokratski trag donio je sa sobom i tržišnu privredu, usmjerenu na potrošnju — potrošački mentalitet s *praktičnim* ateizmom, koji ga redovito prati, dok je boljševički trag donio sa sobom, a i zadržao, ono što je za njega i bitno — diktaturu proletarijata, marksističko-lenjinističku ideologiju s *borbenim* ateizmom, koji je toj ideologiji vlastit. U društvu se stoga u sociološkom smislu širi praktični, a u društvu u političkom smislu vlada borbeni ili prozelitski ateizam. Budući da su te okolnosti i te kako važne za crkveni život, neki od naglasaka u procesu produbljivanja crkvene samosvijesti trebalo bi da budu i:

- a) dezideologizacija vjere i kulta,
- b) deklerikalizacija crkvene svijesti i prakse,
- c) reintegracija povijesne svijesti.

a) Dezideologizacija vjere i kulta

Karl Marx se pobrinuo da riječ »ideologija« izruga i pokopa na povijesno-filozofskom planu, a marksizmu je to — i protiv želje marksista — uvelike pošlo za rukom na političkom planu. Marksizam se, naime, nudio i namećao kao »marksistička ideologija«, koja je — postavši ideologija vladajućeg segmenta društva — nužno morala postati i apologetika, bez nekih većih izgleda na uspjeh: povijesni događaji jednostavno se nisu odvijali onako kako je to bilo predviđeno i kako bi to »trebalo«, a ni ljudi nemaju afiniteta prema idejama koje im se na silu naguravaju. No i bez toga su danas ideologije diskreditirane, jer one uvijek, u velikoj mjeri, predstavljaju neko zatvoreno i zaustavljeno mišljenje, koje se još jedino može izlagati, ali ne i u život sprovesti, budući da su one jednostavno fosilizirana dostignuća prošlih razmišljanja.

Kršćanstvo, međutim, nije ideologija, premda ga mnogi time smatraju, a nerijetki i tako doživljavaju i proživljavaju. Iako u kršćanstvu postoji sustav objavljenih istina i sustavno razvijena etika i sl., ipak, i uza sve to, kršćanstvo je najprije život u Bogu i s Bogom, a sve ostalo tu je samo zato da taj život na ispravan način omogući. Crkva svu svoju snagu crpi — ne iz dogmi, ni iz etičkih sustava ili filozofskih traktata — iz Boga koji u njoj živi i djeluje i koji joj omogućuje da objavljenju nauku shvati i prihvati; dapače, Duh Sveti tjera Crkvu da i u tim teoretskim područjima uvijek ide dublje, da radi bolje, želi ljepše i ljubi življe. Bog je misterij. I čovjek je — jer je na Božju sliku stvoren — misterij. Susret misterija Boga s misterijem čovjeka jest mistika. Ovu riječ treba ponovno rehabilitirati, jer je njezin sadržaj Crkvi imanentan, bitan i nenadoknativ. Mistika nije egzotični izlet nekog čudaka u područje iracionalnoga, nego je ona konkretni suživot svakog čovjeka s

njegovim Bogom. Zato naš kult nije o-kultan niti su naši sakramenti okultizam, zato naša teologija nije gnoza niti je naša etika pelagijanizam, odnosno stoicizam. Zato i naša Crkva nije »misteriozno«, nego mistično tijelo Kristovo.

Element potrošačkog mentaliteta, koji je popratna pojava samoupravnog društva, kao potrošačkog društva, zahtijeva od naše Crkve da na ovom području na razini svoje svijesti izvrši neke pomake, i to što je moguće prije.

b) Deklerikalizacija crkvene svijesti i prakse

Ako to već nije bilo prije, svakako bi nakon Drugog vatikanskog sabora trebalo svima biti jasno da je cijela Crkva, a ne samo kler, subjekt *teleologije*, tj. poslanja. »Svima je kršćanima časno breme da porade kako bi božansku poruku spasa spoznali i primili svi ljudi na zemlji.«¹ Laici, dakle, nisu tek neko pomoćno osoblje klera, koje bi trebalo u nuždi sudjelovati u kleričkom poslu; naprotiv, oni »... stječu dužnost i pravo na apostolat iz samog svog sjedinjenja s Kristom glavom.«²

Ako industrijsko-potrošačka dimenzija samoupravnog socijalističkog društva bezuvjetno stavlja Crkvu pred zadatak vlastite dezideologizacije, uz življe proživljavanje vlastite misterijske biti, ideološka opredijeljenost ovog društva za marksizam-lenjinizam, s njegovim antireligioznim programom, nalaže joj — u smislu citiranih saborskih smjernica — deklerekalizaciju i u svijesti i u praksi. Klerikalizacija Crkve, u smislu svođenja gotovo svih važnijih manifestacija crkvenog života i rada u isključivu nadležnost klera, bila je kroz povijest djelomično uvjetovana vanjskim okolnostima, a djelomično skrivljena od samih crkvenih ljudi. No, ako je ona u prošlosti i bila strateška točka obrane crkvenog organizma pred napadom izvana, klerikalizacija Crkve u ovim našim okolnostima postala bi »ahilovom petom« te iste obrane. Naime, zbog nje dolazi do neprirodnog cijepanja jedne i jedinstvene Crkve na kler — koji tada sam postaje sinonim za Crkvu! — i na tzv. »građane vjernike«, što se u protucrkvenoj aktivnosti obilato koristi. Zlatko Frid, npr., piše: »Savez komunista mora polaziti od nužne distinkcije između religije kao intimnog vjerskog uvjerenja građana i crkve kao institucije. To ujedno predstavlja distinkciju religije i klerikalizma, razlikovanje vjere od njezine politizacije u bilo kojoj formi. Svaki suprotan stav znači poistovjećivanje vjernika s klerikalcem, što vodi u sektaštvo.«³

Ako znamo da Savez komunista u svom Programu sadrži i *borbu protiv religioznih i drugih zablude i predrasuda*, onda nam postaje jasno da citirana distinkcija Z. Frida nalazi svoje opravdanje samo u okviru izvršavanja toga Programa.⁴ Razumljivo je da se mi u poimanju klerikali-

¹ *De apostolatu laicorum*, 4, Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, III., izd., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.

² Isto, 3.

³ Zlatko Frid, *Religija u samoupravnom socijalizmu*, Centar za društvene djelatnosti omladine RK SOH, Zagreb, 1971, str. 42.

⁴ *Program Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, 252.

zacije i deklerikalizacije potpuno razlikujemo od takvih stavova. Za Crkvu klerikalizam znači svođenje i reduciranje Crkve isključivo na kler, a to upravo zagovara Z. Frid, dok s deklerikalizacijom želimo postići da se svaki vjernik prepozna onim što jest: organski pripadnik crkvene zajednice, pa i crkvene institucije, i da kao takav nastupa; a upravo bi takvog vjernika Z. Frid nazvao klerikalcem.

Deklerikalizacija Crkve, međutim, ne smije se nipošto brkati s eventualnom borbom unutar Crkve, koja bi — ako ne već za cilj, a ono sigurno za učinak — imala samo nered i anarhiju. Kler nije isto što i Crkva, on je samo u službi Crkve, ali u takvoj službi koja je za Crkvu bitna i konstitutivna. Zbog toga se i deklerikalizacija ne smije i ne može shvatiti i prihvatiti kao neki unutarcrkveni antiklericizam, nego kao proces raspodjele prava i odgovornosti na sve članove Crkve za koje su oni duhovno, moralno i intelektualno sazreli i na koje po nutarnjoj logici Crkve imaju pravo. Pokušavati, eventualno, razbijati, razjedinjavati i diskreditirati kler, koji je — gledano čisto sociološki, a donekle i teološki — glavni okupitelj Crkve, i to u okolnostima protuvjerskog ozračja, to bi u najmanju ruku bilo ravno naivnosti, ili pak nekoj zanesenjačkoj preuzetnosti.

c) Reintegracija povijesne svijesti

Navikli smo slušati kako smo mi katolici baštinici »mračnog srednjeg vijeka« i kako su svećenici u presudnim vremenima za ovaj narod bili velikim dijelom na strani neprijatelja; navikli smo slušati o inkviziciji, razbludnim hijerarsima renesanse, crkvenom neprijateljstvu prema znanosti i tome slično. Očita karikiranost, tendencioznost i neobjektivnost, koje pri ovakvom tumačenju »povijesti« bodu u oči, potkrepljuju sumnju da svrha svih tih neprestanih ponavljanja nije otvaranje očiju za znanstveni pristup istraživanju povijesti, nego nabijanje kompleksa proigranih šansi živućim generacijama Crkve. Takva bi »povijest« trebala u vjerniku pobuditi stid što pripada jednoj takvoj Crkvi kao i uvjerenje da Crkva kao Crkva nema više što povijesnotvorno ni reći ni učiniti.

Međutim, Crkva, koja se okuplja i prepoznaje u mističnom jedinstvu s Isusom Kristom i koja je jednostavno nošena Duhom Svetim, preispituje stalno svoju povijesnu svijest i svoju povijesnu savjest: ona pri tom otkriva u prošlosti i svoj uspjeh kao i svoj neuspjeh, svoj blagoslov kao i svoj grijeh, svoju veličinu kao i svoj pad; ali ona sve to otkriva zato da to zna, da toga bude svjesna, kako joj se ubuduće ne bi ponovili isti propusti. Mi ispitujemo svoju povijesnu savjest, jer se ne odričemo svoje povijesne svijesti: svjesni smo, naime, da smo bili, da jesmo i da i unaprijed moramo biti subjekt povijesnih zbivanja — i to sve do svršetka svijeta. Za to nas je, uostalom, Bog i stvorio, Isus Krist okupio, a Duh Sveti nadahnuo. Na žalost, uporno jednostrano prikazivanje uloge Crkve u prošlosti nije ostalo bez negativnih tragova među vjernicima, zbog čega i reintegracija povijesne svijesti neodgodivo spada u suvremene procese crkvenog samoosvješćenja.

II. SVJESNA SAMOKONKRETIZACIJA

Samosvijest Crkve (teologija!), koja je kroz svu povijest identična, ali u kojoj dolazi ipak do pomaka nekih naglasaka uvjetovanih konkretnom situacijom — zato i govorimo o »konkretnom samoosvješćenju«! — preduvjet je da Crkva *svjesno*, tj. na temelju vlastite samosvijesti, prosuđuje *konkretnu* situaciju u koju je poslana (teleologija!) i u kojoj se mora sama ostvarivati; drugim riječima: konkretno samoosvješćenje Crkve preduvjet je njezine svjesne samokonkretizacije. Crkva tako prepoznaje konkretne okolnosti kao *svoje* okolnosti, s kojima se ona konkretno suočava — i to svjesno. Ona ih stoga i prosuđuje na temelju vlastite samosvijesti, svjesna svojega poslanja.

Budući da je Crkva zajednica, a to znači da je ona kolektivni pojam, kojoj u realnosti društva odgovara organizirana zajednica vjernika, možemo mirno reći da je Crkva — sociološki promatrano — društvena organizacija: kao organizirana zajednica vjernika ona je na svoj specifičan način kolektivni član svakog postojećeg društva, pa tako i socijalističkog samoupravnog. Budući da njezino poslanje nipošto nije političke naravi, njezina konkretizacija niti ide za politikom, niti se njome služi. Prema tome, da bi Crkva uopće mogla postojati i živjeti prema vlastitoj svijesti i prema vlastitom poslanju, treba da u društvenom životu postoje nepolitički prostori, tj. neposredno ljudski, osobni i kolektivni, prostori u kojima ljudi pojedinačno i zajednički žive i ostvaruju svoju varijantu humanizma. Ako takvi prostori ne postoje, Crkva se latentno nalazi u nekom konfliktnom odnosu prema postojećem društvu. Ona u tom slučaju i živi i ne živi, i djeluje i ne djeluje, ima je i nema je. S takvim načinom postojanja suočena je donekle i Crkva u ovom društvu, a u interesu izbjegavanja bilo kakvih konflikata, važno se je upitati: Kako i zašto je to tako?

a) Crkva, država i diktatura proletarijata

Naša Crkva živi u socijalističkoj državi, koja svoj socijalizam izgrađuje po marksističkim načelima, a to znači u državi koja sebe shvaća u kategorijama diktature proletarijata. Iako danas neki evropski marksisti i njihove partije problematiziraju i napuštaju diktaturu proletarijata, ona ipak spada u tri stvari koje je Marx pripisao sebi kao vlastito otkriće.⁵ On ju je vidio ostvarenu u Pariškoj komuni i, analizirajući tu Komunu, u svom je djelu *Građanski rat u Francuskoj* istakao njezine glavne osobine: 1. delegatski sustav umjesto predstavničko-parlamentarnog; 2. dokidanje stajaće vojske i njezino zamjenjivanje naoružanim narodom;

⁵ U ožujku 1852. piše Marx iz Londona Weydemeyeru: »Što se pak mene tiče, ne pripada mi niti zasluga da sam otkrio postojanje klasa u modernom društvu, niti zasluga da sam otkrio njihovu međusobnu borbu. Buržoaski historičari su davno pre mene izložili historijski razvitak te borbe klasa, a buržoaski ekonomisti — ekonomsku anatomiju klasa. Ono što sam ja dao sastoji se u tome što sam dokazao: 1. da je *postojanje klasa* povezano s *određenim historijskim fazama proizvodnje*; 2. da klasna borba nečinovno vodi *diktaturi proletarijata*; 3. da ta sama diktatura čini samo *prelaz ka ukidanju svih klasa i ka besklasnom društvu*...« K. Marks — F. Engels, *Pisma o istorijskom materijalizmu*, BIGZ, Beograd, 1972, 22.

3. odvajanje države od Crkve, kao i škole od države i od Crkve; 4. vršenje javnih službi uz radničku nadnicu; 5. dokidanje privatnog vlasništva nad proizvodnim sredstvima.

Ovakva država nosi u sebi protuslovlje između demokracije i diktature, oko koje se u ono vrijeme vodila žestoka polemika. I sam se Engels — komentirajući *Gotski program* — 1875. godine u pismu Augustu Bebelu uključio u tu polemiku:

»Trebalo bi baciti cijelo to brbljanje o državi, naročito poslije Komune, koja više nije bila država u pravom smislu. 'Narodnu državu' su nam anarhisti preko svake mjere nabijali na nos, iako već Marxov spis protiv Proudhona i zatim Komunistički manifest direktno kažu da se uvođenjem socijalističkog društvenog poretka država sama od sebe rastvara i nestaje. Kako je pak država samo prolazna institucija kojom se valja služiti u borbi, u revoluciji, da bismo svog protivnika silom ugušili, čista je besmislica govoriti o 'slobodnoj narodnoj državi': dok je proletarijatu još *potrebna* država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim bude moguće govoriti o slobodi, država kao takva prestat će postojati.«⁶

Što je dakle diktatura proletarijata? Iz Marxova prikaza Pariške komune proizlazilo bi da je srž diktature proletarijata u stvari neposredna demokracija, a ona je upravo suprotna od diktature, dok Engels sasvim jasno naglašava ugnjetački momenat komunarne države, dapače na njega stavlja naglasak. Ta Marxova nedorečenost, a Engelsova dorečenost bile su razlog što je Lenjinov pokušaj uvođenja diktature proletarijata u ruske prilike trebao početi kao Komuna, a završio je tako da su sačuvani i država, i državni aparat, i stajaća vojska; ponovno su uvedene razlike u nadnicama itd.; jednom riječju: ponovno je uspostavljeno sve ono što je karakteriziralo staru državu. Jedino novo, uz dokidanje privatnog vlasništva nad proizvodnim sredstvima, bilo je odvajanje Crkve od države, ali ne i škole od države. U disputu se uključila i Rosa Luxemburg: »Osnovna pogreška teorije Lenjina—Tročkog upravo je u tome što oni diktaturu, posve kao i Kautsky, suprotstavljaju demokraciji. 'Diktatura ili demokracija' glasi pitanje kako u boljševika tako i u Kautskog. On se, naravno, odlučuje za demokraciju, i to za *građansku* demokraciju, jer upravo nju uzima za alternativu socijalističkom preobražaju. Lenjin—Tročki odlučuju se, naprotiv, za diktaturu nasuprot demokraciji i na taj način za diktaturu šačice osoba, tj. za diktaturu po građanskom uzoru.«⁷

Socijalističko samoupravno društvo ostvaruje ono što je htjela Rosa Luxemburg: diktaturu, ali ne male šačice ljudi, i demokraciju, ali ne građansku — stoga su i ova država i ovo društvo u funkciji diktature proletarijata. »Država je neizbježan produkt svakog klasnog društva« — stoji u *Programu SKJ* — »i, kao takva, oruđe vladajućih klasa. Država je neophodan oblik vlasti radničke klase i radnog naroda u Jugoslaviji.«⁸

⁶ Usp. Karl Marx, *Kritika Gotskog programa*, Marx-Engels-Lenjin, Naprijed, Zagreb, 1973, 119.

⁷ Rosa Luxemburg, *Izabrani spisi*, Naprijed, Zagreb, 1974, 296.

⁸ *Program SKJ*, cit, izd., str. 116.

Budući da Crkva nije usmjerena ni na kakvu političku vlast, i jer u sebe — na vjerskoj osnovi — integrira pripadnike raznih društvenih slojeva, pa i klasa, razumljivo je da ona, kao organizirana i korporativna društvena stvarnost i društveni subjekt, ne živi i ne djeluje na istoj razini kao i država diktature proletarijata. Crkva nije niti proleterska, niti protuproleterska; ona je, jednostavno, ljudska; obraća se svakom čovjeku na njegovoj ljudskoj valnoj dužini. Alternativni humanizam koji ona nudi ne događa se na razini vlasti, nego na razini služenja; zato Crkva za organe vlasti nije ni zainteresirana. Nadalje, ako je državna vlast u funkciji radničke klase i radnog naroda, jer pripadnici te iste klase i tog istog radnog naroda tvore i Crkvu, Crkva se nikako ne bi smjela osjećati objektom udara te državne vlasti. To bi trebala biti neka kontraklasa, a Crkva takvo nešto nije. Zbog toga odvojenost Crkve od države možemo smatrati nečim sasvim normalnim i razumljivim. Ako država, kao organ diktature proletarijata, vrši vlast samo u interesu radničke klase i radnog naroda, a Crkva, kao dio te klase i dio toga naroda tom istom narodu služi svojim specifičnim poslanjem, svaki eventualni konflikt između države i Crkve bio bi nemoguć. Pa ipak, iako je Crkva od države Ustavom odvojena, područje kompetencija i nadalje ostaje nejasno, pa stoga i konfliktno.

b) Odvojenost Crkve od države

Odvajanje Crkve od države nije specifičnost samo socijalističkog tipa države; ono potječe još iz buržujskih vremena. Moglo bi se, stoga pomisliti kako je to identična pojava — i po formulaciji i po učincima — u obje vrste društvenog uređenja. Ali to ne stoji. Naime, u buržujskim društvima odvojenost države od Crkve ne povlači za sobom nužno i odvojenost društva od vjere, dok je u uvjetima diktature proletarijata ovo posljednje slučaj.

Zanimljivo je da prvi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, donesen u siječnju 1946. godine, ne spominje vjeru kao privatnu stvar građanina, što je ipak ušlo u sve kasnije Ustave. Član 25. toga Ustava glasi:

»Građanima je zajamčena sloboda savjesti i sloboda vjeroispovjesti.

Crkva je odvojena od države.

Vjerske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim vjerskim poslovima i vršenju vjerskih obreda. Vjerske škole za spremanje svećenika slobodne su, a stoje pod općim nadzorom države.

Zabranjena je zloupotreba Crkve i vjere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na vjerskoj osnovi.

Država može materijalno pomagati vjerske zajednice.«⁹

Komentirajući stav tog Ustava prema Crkvi i religiji, Ivan Lazić, između ostaloga, piše: »Zajamčujući slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti, Ustav, u stvari, proklamira da je religija privatna stvar svakog grada-

⁹ Navedeno prema: Ivan Lazić, *Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji*, u zborniku *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, NIP »Binoza«, Zagreb, 1970, 58.

nina i državu ne intersira da li će njezin građanin vjerovati u dogme neke religije ili neće.«⁴⁰ Da bismo se s ovakvim tumačenjem ustavnog teksta mogli složiti s I. Lazićem, morali bismo apstrahirati vrijeme i okolnosti u kojima je taj Ustav donesen, a to je vrijeme tzv. revolucionarnog etatizma, u kojemu se Jugoslavija uvelike povodi za Sovjetskim Savezom. Partijski statut, npr., koji je donesen na V. kongresu KPJ 1948. godine u Beogradu, »u velikoj je meri predstavljao 'prepis' Statuta Lenjinove partije boljševika, odnosno SKP (b) kao nastavak dotadašnje prakse mehaničkog prenošenja iskustva«, piše Đuro Đurašković.⁴¹ O tadašnjoj vrsti socijalizma u Jugoslaviji rekao je na IX. kongresu SKJ Josip Broz Tito: »Konceptija KPJ o izgradnji i razvoju Jugoslavije kao socijalističke zemlje bila je u početku pod utjecajem sovjetske teorije i prakse, što je u tadašnjim uslovima bilo i razumljivo. To nam nije bilo nametnuto izvana, jer mi smo se slobodno opredijelili. Bilo bi historijski netočno, ako ne bismo istakli da je tada za jugoslavenske komuniste društveno uređenje u SSSR-u bilo sinonim socijalizma i da smo se u slobodnom opredjeljivanju za naš put razvoja tada ugledali na iskustvo Sovjetskog Saveza, što je sasvim razumljivo, jer su to tada bila jedina iskustva u izgradnji socijalizma.«⁴²

Ovaj povijesni kontekst trebamo imati pred očima ako želimo shvatiti pojmove: »sloboda savjesti«, »sloboda vjeroispovjesti« i »religija je privatna stvar svakog građanina«. Naime, već je Marx, kritizirajući *Gotski program*, protumačio što i kako on razumije pod »slobodom savjesti«. On piše: »... Radnička partija morala je tom prilikom ipak izraziti da je svjesna da buržoaska 'sloboda savjesti' nije ništa drugo nego toleriranje svih mogućih vrsta *vjerske slobode savjesti*, a da ona, naprotiv, hoće da oslobodi savjest od vjerskih utvara.«⁴³

Na ovako jasno Marxovo odbijanje da u »slobodu savjesti« za radničku partiju uključi i »vjersku slobodu savjesti« nadovezuje se i slijedeće Lenjinovo tumačenje religije kao privatne stvari: »Religija mora da bude proglašena za privatnu stvar — uobičajeno je da se ovim rečima izražava odnos socijalista prema religiji. Ali značenje tih reči treba tačno odrediti, kako one ne bi mogle izazvati nikakve nesporazume. Mi zahtevamo da religija bude privatna stvar u odnosu na državu, ali nikako ne možemo smatrati religiju privatnom stvari u odnosu na našu sopstvenu partiju. Državu ne sme da se tiče religija, — religiozna društva ne smeju biti povezana s državnom vlašću (...).

⁴⁰ Isto, str. 59.

⁴¹ Mr Đuro Đurašković, *Devet kongresa SKJ*, BIGZ, Beograd, 1974, 67.

⁴² Navedeno prema: Stipe Šušar, *Samoupravljanje i alternative*, Centar za aktualni politički studij narodnog sveučilišta grada Zagreba, Zagreb, 1976, 103. Zanimljivo je da s tim u vezi Edvard Kardelj ipak govori o »političkom pritisku« za prihvaćanje staljinističke koncepcije države i ekonomije. On piše: »Pored toga, naša socijalistička praksa i teorija bile su pod veoma snažnim uticajem — pa i političkim pritiskom — ideološkog koncepta državnog sistema koji je nastao u sovjetskoj praksi u Staljinovo vreme.« (Edvard Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1973, 17.)

⁴³ Karl Marx, *Kritike Gotskog programa*, cit. izd., str. 113.

U odnosu na partiju socijalističkog proletarijata religija nije privatna stvar. Naša partija je savez svesnih, naprednih boraca za oslobođenje radničke klase. Takav savez ne može i ne sme da bude ravnodušan prema nesvesnosti, neprosvećenosti ili mračnjaštvu u obliku religioznih vjerovanja. Mi zahtevamo potpuno odvajanje crkve od države, da bismo se borili protiv religiozne magle čisto idejnim i samo idejnim oružjem, našom štampom, našom reči. Ali mi smo osnovali svoj savez, SDRPR, između ostalog upravo radi te borbe protiv svakog religioznog zaglupljivanja radnika. Za nas idejna borba nije privatna, nego općepartijska, općeproleterska stvar.¹⁴

Iz ovih tekstova možemo jasno zaključiti da odvajanje Crkve od države u fazi diktature proletarijata nije posljedica uvida da te dvije društvene stvarnosti djeluju na raznim razinama, nego da je to korak u konkretnoj borbi protiv vjere. Odvojenost Crkve od države nije, stoga, afirmacija njezina posebnog statusa, nego onemogućavanje javnog djelovanja; i privatnost vjerovanja građana nije afirmacija njihova prava na vlastitu misao, nego onemogućavanje da se po toj vlastitoj misli vladaju. Država, u stvari, i ne može nikomu zabraniti da misli i vjeruje što god hoće; može mu, međutim, zabraniti da po toj misli i po tom vjerovanju javno nastupa. Odvajanjem Crkve od države, Lenjin je izgleda želio upravo to postići. Stoga se teško složiti s I. Lazićem u njegovoj citiranoj tvrdnji da već u ono vrijeme, kad se — prema samim riječima J. B. Tita — Jugoslavija i u teoriji i u praksi povodi za SSSR-om, »državu ne interesira da li će njezin građanin vjerovati u dogme neke religije ili neće«. Ako je naime u periodu diktature proletarijata država u rukama onih kojima i za koje religija nije privatna stvar, vrlo je vjerovatno da će državu i te kako zanimati vjerovanje njezina građanina. Ako religija za jedinu političku partiju nije privatna stvar, nego javna stvar protiv koje se, kao negativne pojave, ona bori, onda je religijski fenomen politiziran i dan mu je negativni predznak. A to isto vrijedi i za Crkvu kao organizaciju na religijskoj osnovi. Zbog toga »privatnost vjere« u takvom kontekstu možemo jedino shvatiti kao zakonsku nekažnjivost, ali teško — i kao političku irelevantnost. Kako bi se inače mogla shvatiti i protumačiti potpuna odsutnost vjernika iz svih važnijih državnih organa i organizacija — od rata pa sve do danas?

c) Odumiranje države i politizacija društva

»Kao globalni društveni proces« — piše Stipe Šušar — »samoupravljanje je revolucionarna djelatnost radničke klase usmjerena protiv onih društvenih sila koje proizvodnim procesom upravljaju mimo nje i protiv nje, a u svrhu zadovoljenja društvenih interesa. To je zapravo proces u kojem se osnovni društveni interes radničke klase da sama ovlada uvjetima i rezultatima svog proizvodnog rada konstituirao kao vladajući interes cijelog društva, koji potiskuje sve druge suprotne i suprotstavljene interese, čiji su nosioci osamostaljene socijalne sile, a prije svega država kao globalna formalna organizacija, u kojoj je koncentrirana

¹⁴ Vladimir I. Lenjin, *Socijalizam i religija*, u zborniku *Marksističko poimanje religije*, Centar CK SKH za idejno-teorijski rad, Zagreb, 1976, 103.

organizirana društvena moć (vlast) i koja je kroz cijelu povijest bila oružje vladavine (vršenja vlasti) neproizvođačkih klasa i slojeva nad proizvođačkim.«⁴⁵

Prema ovoj Šuvarovoj definiciji, samoupravljanje je usmjereno »prije svega« protiv države, jer su interesi države i samoupravljanja u međusobnom raskoraku, budući da i socijalistička država predstavlja vlast neproizvođačkih slojeva nad proizvođačkim. Pa ipak, odnos države i samoupravljanja nije tako jednostavan, kako bi na temelju ovoga izgledalo. Prema Ustavu SFRJ, država je u funkciji samoupravljanja, a subjekt samoupravljanja identičan je subjektu vlasti u samoupravnoj državi. »U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji sva vlast pripada radničkoj klasi u savezu sa svim radnim ljudima grada i sela« — zapisano je u Ustavu SFRJ.⁴⁶ Dapače, Ustav izrijeком spominje da je samoupravna demokracija poseban oblik diktature proletarijata: »Radi izgradnje društva kao slobodne zajednice proizvođača« — kaže Ustav — »radnička klasa i svi radni ljudi razvijaju socijalističku samoupravnu demokraciju kao poseban oblik diktature proletarijata...«⁴⁷ Ili, na drugom mjestu: »Radnička klasa i svi radni ljudi i preko državne vlasti općeobaveznim normama osiguravaju socijalističke društvene odnose, razvoj društva i upravljanje društvenim poslovima na samoupravnim osnovama, štite slobode i prava čovjeka i građanina, socijalističke samoupravne odnose i samoupravna prava radnih ljudi, rješavaju društvene sukobe i štite ustavom utvrđeni poredak.«⁴⁸

Prema dokumentima, dakle, nije moguće konfrontirati samoupravljanje i državu, jer su im subjekti identični: radnička klasa i svi radni ljudi; jer im je svrha zajednička: izgradnja socijalističkog društva; i jer im je konačno i definicija zajednička: diktatura proletarijata.

Budući da je period diktature proletarijata, prema marksističkoj teoriji, vrijeme odumiranja države, i jer su i država i samoupravljanje u funkciji diktature proletarijata, odnos između države i društva u samoupravnom socijalizmu vrlo je kompliciran i nejasan, što Crkvi stvara nemale probleme. Jer, dok je odnos između države i Crkve relativno lako riješiti, kada je u pitanju odnos Crkve prema društvu, kao i njezine uloge u društvu, to je mnogo teže. U ovom slučaju utoliko teže, što se odumiranjem države društvo politizira, a to znači da se na društvo prebacuju svi oni zadaci koji su vlastiti državnom odnosu prema Crkvi na temelju njihova međusobnog odvajanja. Do ovakve politizacije društva ne bi trebalo doći, ali sadašnja teorija i sadašnja praksa kao da vode u tom smjeru.

U Programu SKJ stoji: »... I država će se nužno sve više preobražavati u oblik društveno-ekonomske organizacije za vršenje određenih zajedničkih društvenih funkcija. Ona će se sve manje javljati kao instrument

⁴⁵ Stipe Šuvar, cit. dj., str. 40.

⁴⁶ *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Narodne novine, Zagreb, 1974, 11.

⁴⁷ Isto, str. 11.

⁴⁸ Isto, str. 13.

sile, a sve više kao instrument društvenog samoupravljanja, zasnovanog na svesti o zajedničkim interesima radnih ljudi i na konkretnim potrebama proizvodnih organizacija.

Socijalistička država, prema tome, jeste i mora biti država posebnog tipa, država koja odumire. Njena društvena uloga i njena organizacija moraju biti takve da se taj proces može odvijati *što nezavisnije od subjektivne volje konkretnih nosilaca njene uloge* (potcrtao Š. M.), a u skladu sa ekonomskim jačanjem socijalizma i sa afirmacijom socijalističkih odnosa.¹⁹

Crkva je društvena stvarnost, s odgovarajućom društvenom ulogom. Budući da je Ustavom odijeljena od države, vrlo je zainteresirana za to da se i njezina društvena uloga odvija *»što nezavisnije od subjektivne volje«* konkretnih nosilaca državne vlasti. Vjersko uvjerenje, na čijoj se osnovi Crkva i formira, privatno je — u opisanom smislu riječi! — u odnosu prema državi, ali u društvu ono nije privatno, nego je komunitarno, javno i organizirano. Crkva nije tajna, nego javna organizacija, koja kao takva i ne djeluje tajno, nego javno. Međutim, *»javnost«* crkvenog života i djelovanja ne poklapa se s *»javnošću«* društvenog života, jer se ni sociološki pojam *»društva«* ne poklapa s političkim *»društvom«*. Društvo u političkom smislu politizirano je društvo, a to znači da je na sebe preuzelo političku — tj. posredovnu — ulogu države, koju zatim poput rastera prenosi na cjelokupni društveni život. U tako politiziranom društvu *»javno«* ne znači suprotno od *»tajno«*, nego znači politički relevantno, a *»privatno«* — pa makar je masovno i organizirano — znači politički irelevantno. No, kako se politizacijom društva pojam političkoga razlijeva na cjelokupni društveni život, a to znači i na onaj dio društvenog života koji i Crkva tvori i u kojemu ona živi svoju vjeru, konkretizirajući svoj alternativni humanizam, dolazi do proglašavanja političkim djelovanjem manje-više cjelokupne crkvene djelatnosti koja nije čisti kult, a to su npr.: moral, odgoj, kultura i sl. To nas ne čudi kad smo vidjeli da je i sama vjera u marksizmu-lenjinizmu, time što je postavljena za cilj borbe jedine *političke partije*, ustvari proglašena *političkim* faktorom. Talko odvojenost Crkve od države nalazi svoj korelat u odvojenosti društva od vjere. No kako je Crkva i vjera ipak *društvena stvarnost*, to nije moguće postići bez cijepanja Crkve na Crkvu zamišljenu samo kao kler i na tzv. građane vjernike. Svođenjem Crkve samo na kler i vjerski se život Crkve reducirao isključivo na kult, čime je Crkva jednostavno prestala postojati i u svojoj teologiji i u svojoj teleologiji. Da je to talko, svjedoče i slijedeći citati nekih naših marksista:

»U svakom, pa i u našem samoupravnom društvu« — piše npr. Ilija Vuković — *»u javnom mišljenju, pod uticajem objektivnog i subjektivnog faktora, normalno egzistiraju progresivni i konzervativni protivurečni i veoma raznovrsni stavovi. Snagu i kvalifikativ aktivnog, stvaralačkog javnog mišljenja u nas mogu imati samo ona shvatanja koja izražavaju interese radničke klase i potrebe svestranog snaženja društva.*

¹⁹ Program SKJ, cit. izd., str. 113.

To opet ne znači da se u izvesnim okolnostima ne može osnažiti i ono javno mišljenje koje nije stvaralačko i socijalističko. Ali ono mora kao takvo biti kvalifikovano i ne može biti prihvatljivo kao društveno racionalno i uticajno.«²⁰

Isti je autor na drugom mjestu još jasniji: »Samoupravnom biću socijalističkog društva stran je svaki konformizam, pluralizam platformi ('programskih alternativa') i koegzistencije različitih ideologija.

Biti na nivou samoupravne funkcije, znači razvijati najšire demokratizam samo u okviru jedinstvene idejno-političke platforme izražene u Programu, liniji SKJ i novom Ustavu. Zato, pri raspravama i odlučivanjima ne mogu ravnopravno i uporedo egzistirati ideologija radničke klase i one koja je njoj tuđa i neprijateljska. (...) Taj pluralističko-stranački koncept, građanske demokratije pseudoliberalala i oportunistički dolazio je do izražaja i u samoupravnim telima. Za takav koncept u nas zalažu se i klerikalni krugovi. Oni, na primer, su zahtevali da se novim Ustavom zagaruje ravnopravnost i slobodna konkurencija ideologija. Zahtev vrha Biskupske konferencije Jugoslavije da novi Ustav garantuje ravnopravnost svih ideologija, na liniji je pseudoliberalističkog koncepta o višepartijskom organizovanju... Naravno da se tu radi o konceptima tuđim samoupravnom socijalističkom društvu i samoupravnoj funkciji političkog sistema koja je duboko klasna.«²¹

Budući da je I. Vuković, ovako jasno, protumačio odnos vjere, javnosti i samoupravnog sustava, gdje je vjeri — u interesu baš toga sustava — oduzet kvalifikativ društvene javnosti, jer prema njegovu mišljenju vjera očito spada u »ideologije« koje su radničkoj klasi neprijateljske — onda su i Crkve, koje takve »ideologije« zastupaju i šire, neprijateljske organizacije! Zlatko Frid tumači što sve u sebi uključuje depolitizacija Crkve:

»Valja isto tako konstatirati« — piše on — »da se depolitizacija crkve ponekad shvaća vrlo usko. Depolitizacija crkve ne znači samo odstranjivanje antisocijalističke politike iz konfesionalnih zajednica, već — istovremeno — odstranjivanje i svake politike iz crkvene institucije, tj. prestanak korištenja religije i konfesionalnih zajednica u bilo kakve političke svrhe. (...) Proglašavanje religije privatnom stvari znači premeštanje religije iz javne u privatnu sferu. Na taj način država, uprava, sudstvo, kultura, nauka, prosvjeta, moral i odgoj ne ravnaju se pod patronatom crkve, ni na bazi religioznog učenja već na osnovi društveno-ekonomskih zakona.«²²

A što se pak misli kad se kaže Crkva, ovako je protumačio Vuklo Pavičević: »Najzad religije imaju i svoju posebnu organizaciju, koja se brine za utvrđivanje i prenošenje njihova verovanja i rituala i

²⁰ Dr Ilija Vuković, *Osnovi društveno-ekonomskog i političkog sistema SFRJ*, Naučna knjiga, Beograd, 1975, 170.

²¹ Isto, str. 167.

²² Zlatko Frid, *Religija u samoupravnom socijalizmu*, Biblioteka centra, Zagreb, 1971, 91—92.

koja počiva naročito na radu verskih funkcionera (sveštenici, episkopi). Ta se organizacija zove crkva.«²³

I, konačno, što bi, na temelju tako shvaćene vjere, u takvoj javnosti, trebala raditi tako shvaćena Crkva, formulirao je jezgrovito Todo Kurtović: »Slažem se da crkvu treba dovesti u položaj da njen posao bude obred i vjernik koji slobodno dolazi na obred.«²⁴

Ali s time se ne slaže Crkva: jer ona nije samo klerička organizacija za »prenošenje rituala i verovanja«; jer posao klera nije samo obred — nego i odgoj npr.; jer za vjernika konkretizacija vjere nije isključivo u tome da »slobodno dolazi na obred«; jer, konačno, još uvijek nije jasno: zbog čega bi crkvena, javno življena, vjera nužno bila i neka protu-radnička »ideološka platforma«.

Zaključak

Crkva koja živi u socijalističkom samoupravnom društvu, svjesna je i sebe i okolnosti u kojima živi. Te su okolnosti takve da od nje neprestano zahtijevaju posvemašnju budnost i čuvanje vlastitog identiteta. Ona, ovakva kakva jest — i kakva bi prema nauci Sabora još trebala biti — ničim ne ugrožava društveno-ekonomsku politiku ovog društva, kao ni državnu politiku u bilo kojem smjeru. Pred općom politizacijom cjelokupnog ljudskog života, u koju ulaze i kultura, i moral, i odgoj, pa i sama vjera — politizacija, koja kao učinak ima ukidanje Crkve i ideologizaciju vjere — Crkva se brani tako što živi samu sebe: produbljuje svoju vjeru i razvija na toj vjeri temeljni odgoj i moral, kao i druge manifestacije duha, koje potpadaju pod pojam kulture. To nije politika, nego neposredni, konkretni život ljudi koji tvore Crkvu.

Vrlo često i s raznih strana Crkvi se daju opomene i upozorenja zbog njezina navodnog prekoračivanja vlastitih kompetencija i miješanja u područje politike; međutim, kad se stvari malo pobliže pogledaju, najčešće je riječ o miješanju politike u normalni život Crkve. Ako je Paul Valéry imao krivo kad je politiku definirao kao »umijeće kako se priječe ljudi da se bave stvarima koje na njih spadaju«, onda se ovakva Crkva ne može ogriješiti ni o kakvu politiku.

Ovo spada u crkvenu svijest i — savjest!

²³ Dr Vuko Pavičević, *Religija i filozofija*, delta-press, Beograd, 1974, 12.

²⁴ Todo Kurtović, *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu*, »Rad«, Beograd, 1978, 282.

THE SELF-RELIANCE OF CHURCH IN A SELF-MANAGEMENT SOCIETY

Summary

The Church, as a theo-social actuality, derives its sense from the Book of Revelations, but in specific conditions of the society of whose integral part she is. That is, the diversity of social course of things stipulate in certain local churches also the diversity of stress parallel to their conscience. For the conscience of the Church in Yugoslavia to suit the socio-political surroundings in which she exists and functions, it is indispensable to implement as soon and as thoroughly as possible into her existence:

- a) unideologisation of faith and cult
- b) declericalisation of conscience and practice of the Church
- c) reintegration of historical conscience

That is, since self-management defined as a proletariat dictatorship in which a general politization of an entire human existence occurs, the faith itself under these conditions becomes a »political« phenomenon and as such is an object against which a single political party systematically rebels. And since the Church is a social phenomenon — that is, an organisation found on exactly that faith — it should stand to reason that to her as well, political aspirations are attributed by which she is brought into a conflicting situation toward the political society. The Church, however, does not concern herself with politics but rather with this kind of general politization of human existence that part which originally and inalienably forms the Church is also politicized and by this threatens its identity. And it is exactly for this purpose of guarding this identity that it is necessary to implement into life the three stated tasks.